

Съвременната идентичност на българските граждани

(доклад от пресконференция по проект: проект „Национални и европейски измерения на съвременната идентичност на българите“, осъществен с финансовата подкрепа на ФНИ, Договор КП-06-Н50/6)

*Автор: доц. д-р Албена Накова, ИФС – БАН
28 ноември 2023 г.*

„Светът ще попита кой сте и ако не знаете, светът ще ви каже“ (Карл Юнг). В тези думи на големия швейцарски психолог се съдържа есенцията на идентичността. Нашата идентичност е част от света, който ни заобикаля и като такава тя е дефинирана от него. По принцип, за да се разбере идентичността, е необходимо за опорна точка да се вземат реалните социални рамки на съществуване на индивидите и общностите.

Идентичностите могат да бъдат индивидуални и колективни (които са групови идентичности). В рамките на нашия проект ние се насочихме към изследване на колективната идентичност на съвременните българските граждани, разгръщаща се по оста **национална – наднационална (европейска) – етническа – локална**.

По принцип идентификацията, както личностна, така и групова, има тенденцията да остава стабилна в течение на дълги периоди от време. Това позволява осъзнаването на тъждествеността на човешкия индивид и групата във всички моменти от развитието на индивидуалния и груповия живот, независимо от промените в заобикалящата среда и света. Но при дълбоки социални промени, съществени изменения настъпват именно в идентичността на хората и групите, които престават да бъдат очевидни и безпроблемни. Критичните социални ситуации стимулират преформулирането на идентичността не само на отделните хора, но и на цели групи, поради което са в състояние да доведат, например, до остри междуетнически противопоставяния и дори до въоръжени сблъсъци и конфликти, каквито примери изобилстват в историята и в съвременния свят в последните години. Ето защо формирането на представа за собствената идентичност – индивидуална и групова – и за идентичността на другите, различните от нас, от които се разграничаваме, се оказва един от крайъгълните камъни на съвременните международни и междудържавни отношения и в много случаи определя характера на тези взаимоотношения – на мир или конфликти и война.

Всичко това определя изключителната актуалност на темата за идентичността в съвременния свят на глобални социални промени и поликризи, които все по-често поставят под въпрос векове градени и утвърждавани идентичности и налага необходимостта от изучаване на нейните съвременни измерения и специфики. А доколкото съвременният свят е свят на все по-интензивни взаимодействия между етнически, национални и културни

общности, формирането и отстояването на собствена идентичност, както на индивидуално, така и на колективно ниво все по-често се превръща в ценност от най-висок ранг.

Какво е идентичност? Идентичността най-общо казано представлява съзнателно самоотнасяне към структурирана нормативно-ценностна система, която включва основни атрибути на съответната общност, към която се съотнасяме.

Изследването, което проведохме за извеждане на съвременните специфики на идентичността на българските граждани е на тема „Национални и европейски измерения на съвременната идентичност на българите“ и беше осъществено през 2021 г. с финансовата подкрепа на ФНИ при МОН. То беше реализирано като национално представително изследване.

Националното представително изследване е проведено сред български граждани на възраст 18+ години с двустепенна гнездова извадка от 1014 човека, формирана чрез прост случаен подбор, стратифицирана по местоживееене. Структурата на извадката отговаря напълно на състава на населението на страната, съгласно данните от последното преброяване на населението от 2021 г. по показателите пол, възраст, образование, етническа и религиозна принадлежност. Подборът на респондентите в домакинствата е извършен чрез обход по модифициран метод на Лесли Киш (най-близка рождена дата). Респондентите са интервюирани по домовете им, като са интервюирани само български граждани с постоянен адрес на местоживееене в съответното населено място. При провеждането на изследването са спазени основните етически принципи за доброволност, анонимност и защита на личните данни. За събирането на статистическата информация беше използван методът на полустандартизираното face-to-face интервю. Въпросникът е разработен специално за целите на проекта от екипа на проекта, състоящ се от етнологии и социолози.

Националното представително изследване е реализирано с извадка, която като обем и като методика на подбор на респондентите, позволява получаването на достоверни и представителни за българското население данни, което означава, че получените резултати могат да бъдат разглеждани като типични за населението на страната.

Изследването на съвременната идентичност на българските граждани започна с приложението на модифициран вариант на един от широко използваните и признати в социалната психология тестове – този на Кун и Макпартлънд, който предполага отговор на въпроса „Кой съм аз?“ Идеята на този тест е чрез идентифициране на основните роли на човека да се изведе неговото самовъзприятие като субект на тези роли, а резултатите от приложението му показват, че той позволява разкриване на цялостната „Аз-концепция“ на индивида с всички негови групови принадлежности, черти на характера, родствени отношения, основни занимания, хоби и т.н. При това, нещо, което е много важно, тестът позволява не просто

извеждането на определени типове идентификации, но също така и тяхното ранжиране, т.е. поставянето им на определено място в цялата съвкупност от идентификационни характеристики, с които индивидът се самоопределя. В тази връзка въпросникът, с който се провеждаше националното представително изследване, беше специално конструиран така, че първият въпрос, на който всички респонденти трябваше да отговорят беше: „Как бихте се самоопределили?“, като се изискваше посочването от тях на три свои най-важни по собственото им мнение характеристики, с които биха се самоопределили. С цел избягване на каквато и да било сугестия, им беше дадена възможност сами да изберат характеристиките, които според тях са най-важни за самоидентификацията им. Идеята на този въпрос беше да се види до колко важна е за изследваните лица националната и/или етническата принадлежност при самоидентификацията им, също както и идентификацията им с наднационални или регионални структури, когато нищо във въпроса не подсказва, че се търси информация за подобен тип идентичност и съответно, ако ги посочват като важни за своята самоидентификация, на кое място ги поставят.

Поради предоставената възможност респондентите сами да формулират характеристиките, с които се самоопределят, се получи голямо разсейване на отговорите. В таблиците, които ще видите всички отговори са обобщени в категории като типове идентификации: национална идентичност, етническа идентичност, наднационална идентичност (гражданин на ЕС и гражданин на света), локална идентичност (идентификация с населеното място или с региона), религиозна идентичност, идентификация с името, идентификация чрез качества на характера, чрез социални характеристики, чрез пол, възраст, трудов статус, професия и занятие и т.н.

Ранжирани на първо място

Типове идентификации – ранжирани на първо място	% от отговорите
Българин	22,7%
Качества на характера	13,9%
Семейно-родствени връзки (майка, баща, баба, дядо, син, дъщеря, внук)	7,9%
Социални характеристики	6,0%
Пол (мъж, жена)	5,7%
Български гражданин	4,6%
Човек	4,0%
Трудов статус (пенсионер, работещ, студент, ученик, безработна)	3,1%
Етническа принадлежност, различна от българска (ром, турчин) ¹	2,4%
Религиозна принадлежност	2,2%
Професия, занятие	2,0%

¹Отговорите, маркирани в сиво в таблицата показват дялове, които са под статистическата грешка, поради което реално са статистически незначими.

Възраст	1,2%
Гражданин на света	0,9%
Името	0,8%
Идентификация с населеното място	0,7%
Гражданин на ЕС	0,6%
Обичащ България, патриот, родолюбец	0,4%
Регионална принадлежност (от Добруджа, Родопчанин и др.)	0,2%

Общо посочени на първо, второ и трето място

Типове идентификации – общо посочени на първо, второ и трето място	% от отговорите
Българин	31,6%
Български гражданин	7,4%
Гражданин на ЕС + Европейец, гражданин на Европа	5,9%
Регионална принадлежност/локална принадлежност	4,7%
Етническа принадлежност, различна от българска (ром, турчин)	4,2%
Гражданин на света	2,8%

Както се вижда от отговорите, най-голям дял - 31,6% от българските граждани - се самоопределят като българи. Тази идентификация излиза при посочванията на първо, второ и трето място, като най-голям е делът на българските граждани, които самоопределяйки се посочват на **първо** място идентификацията „българин“ – 22,7%. И това при положение, че нищо във въпроса не подсказва, че се интересуваме от националната или етническата идентичност. На този етап, само на база отговорите на този въпрос е трудно да се каже категорично какво точно имат предвид самоопределяйки се като българи – дали националната или етническата принадлежност. Резултатите от отговорите на следващия въпрос, които ще дискутираме след малко, обаче показват, че по-скоро става дума за национална принадлежност, която обаче се разбира като обвързана с етническата специфика на доминиращия етнос в страната, т.е. българите, или с други думи, българската национална идентичност се оказва в разбирането на респондентите етнически детерминирана от спецификата на водещия етнос в страната. Едни други 7,4% от респондентите се самоопределят не просто като българи, а като граждани на Република България, акцентирайки по този начин категорично върху своята национална принадлежност. По-този начин можем да кажем, че общо **39,0%** от българските граждани се самоопределят чрез националната си принадлежност. Всичко това означава, че за повече от 1/3 от българските граждани самоидентификацията чрез националната принадлежност е особено важна. Това е така, защото те посочват тази своя идентификация без всякаква сугестия и намеса, т.е. когато нищо във въпроса не подсказва, че от тях би се очаквал такъв отговор. И когато наред с такива идентификации като име, местоживееене, професионална принадлежност и социален статус, възраст, образование, семеен статус,

качества на характера и т.н., над една трета от лицата акцентират именно върху своята национална идентичност, при това по-голямата част от тях я поставят на първо място, това означава, че този тип идентификация е действително важен за тях.

В същото време получените от изследването резултати показват, че 8,7% от всички изследвани лица определят себе си чрез **наднационални** структури. Така 5,9% от интервюираните се самоопределят чрез своята принадлежност към Европа, а други 2,8% се смятат за граждани на света (което обаче е под статистическата грешка, поради което е незначимо), т.е. идентификацията с наднационални структури е факт, като типизирана се оказва идентификацията с Европа. От друга страна, най-голям дял от идентифициращите се с Европа – 3,4% - я поставят на второ място при самоопределянето си, което идва да потвърди водещото място на идентификацията с националната държава (доколкото този тип идентификация се поставя от най-голям дял респонденти на първо място) и второстепенното на този етап значение за българските граждани на идентификацията с наднационални структури, и в частност с Европа.

На трето място в структурата на идентичността на съвременните български граждани се оказва **локалната принадлежност**, т.е. идентификацията с населеното място, в което респондентът живее или с региона от който произхожда – с общ дял от 4,7%.

И последното място в структурата на идентичността на българските граждани се заема от **етническата идентичност** (но разгледана само като идентичност на различните от българския етноси) с дял от 4,2%. Що се отнася до българската етническа идентичност, то тя не се проблематизира от респондентите, доколкото, както се видя, се възприема като препокриваща се с националната българска идентичност,

Тези резултати са едно категорично потвърждение, че съвременната идентичност на българските граждани се отличава с хибриден характер като съчетава елементи на национална, наднационална, етническа и локална идентичност, които заемат различно място и са представени с различни дялове в общата структура на идентичността.

Когато обаче въпросът за идентичността се поставя по друг начин и на изследваните лица се задава директен въпрос да **изберат от няколко предложени идентичности** (сред които национална (български гражданин), етническа, европейска/гражданин на ЕС, глобална/гражданин на света, регионална/региона на Балканите, локална/населеното място, религиозна, професионална, принадлежност към определен приятелски кръг), като ги ранжират по степен на важност за тях, то тогава идентификацията с националната принадлежност значително нараства до впечатляващите 84,7%, т.е. 84,7% от интервюираните лица идентифицират себе си като български граждани. При това най-голям дял от тях – 68,8%

- поставят националната идентичност на първо място; 10,5% - на второ място и само 5,4% - на трето място.

Общо на първо, второ и трето място

Принадлежност – общо на първо, второ и трето място	Общо на първо, второ и трето място
Аз съм български гражданин	84,7%
Чувствам се свързан с моето населено място (където живея, уча, работя)	52,5%
Чувствам се свързан с моя приятелски кръг	39,2%
Аз съм гражданин на ЕС	30,8%
Чувствам се гражданин на света	20,6%
Чувствам се свързан с моята професионална общност	15,3%
Чувствам се свързан с моята религиозна общност	13,7%
Чувствам се свързан с региона на Балканите	13,6%
Чувствам се свързан с моята етническа общност	13,4%

Както се вижда от резултатите, в този случай най-голям дял представляват хората, които се идентифицират като „български гражданин“, т.е. с националната си идентичност. Тези, които се идентифицират с етническата си идентичност са само 13,4% на фона на 84,7%, които се идентифицират с националната идентичност. Тези резултати са в потвърждение на направените изводи при анализа на предходния въпрос, че когато хората се идентифицират като „българин“ имат предвид по-скоро национална принадлежност, а не етническа (макар че вероятно има и изключения). Ако това не беше така, би трябвало поне приблизително една трета от респондентите, колкото са тези, които са заявили, че са „българи“ (31,6%) при отговора си на предходния въпрос, при отговора на настоящия въпрос да се идентифицират със своята етническа принадлежност. Това обаче не е така. Най-голям е дялът на идентифициращите се с националната принадлежност, което означава, че и при отговорите на предходния въпрос тези хора са имали предвид пак националната принадлежност, когато са се самоопределяли като „българи“. Съвсем логично е освен това при отговора на втория въпрос дялът им да нараства, доколкото изследваните лица имат пред себе си ограничен брой идентичности, от които трябва да избират и тогава натрупванията по всяка от така формулираните идентичности стават по-големи, докато в предходния случай респондентите сами избират как да се идентифицират, което води до голямо разсейване на отговорите и значително по-нисък дял на тези, които са се самоопределили чрез националната си принадлежност.

Втора като дял, според представените резултати, се очертава идентификацията с наднационални структури с общ дял от 65,0% представена от идентификациите: „гражданин на ЕС“ (30,8%), „гражданин на света“ (20,6%) и регионалната идентификация

„свързан с региона на Балканите“ (доколкото става дума за наднационална структура) с дял от 13,6%.

Значителна като дял, макар и на **трето място, според данните от изследването, се оказва локалната идентичност**, т.е. идентификацията с населеното място, в което респондентите живеят, учат или работят. Повече от половината респонденти – 52,5% - се идентифицират със своето населено място.

Всъщност макар локалната идентификация да показва по-ниски стойности в сравнение с идентификацията с наднационални структури (ЕС, света като цяло и региона на Балканите), разликата между дяловете респонденти, споделящи едната и другата идентичност, съвсем не е толкова голяма, което на практика отразява паралелно протичащите процеси в света днес – на глобализация и противоположния на него процес на локализация, регионализация и акцентирание върху културната самобитност и специфики.

Етническата идентичност се оказва най-слабо представена в структурата на съвременната идентичност на българските граждани днес с дял от едва 13,4%.

Може да се каже, че независимо от всички изменения, които националната идентичност претърпява днес във връзка с процесите на глобализация и евроинтеграция, тя продължава да бъде водеща за самоидентификацията на българските граждани на този етап от развитието на обществото. Налице са обаче сериозни индикации за формиране и на наднационална идентичност („гражданин на Европа“, „гражданин на света“, „свързан с региона на Балканите“), като това се съпътства от успоредните процеси на формиране на локални идентичности. Възраждането на интереса към корените и културната самобитност, което върви успоредно с процесите на глобализация, у нас е като че ли е **повече с акцент към локалните специфики, отколкото към етническото многообразие.**

Така, използвайки два различни метода – чрез предоставяне на възможност на изследваните лица сами да се определят/характеризират и чрез формулиране на типове идентичности, към които те следва да се самоотнесат, стигнахме до едни и същи резултати, т.е. **изведохме структурата на идентичността на съвременните български граждани като хибриден конструкт, в която водещо място с най-голям дял заема националната идентичност, следвана от наднационалната, локалната и етническата, ранжирани в този ред според намаляващите дялове на лицата, които ги заявяват.** По този начин се избягва възможността за достигане до резултати, които са повлияни от сугестия и намеса в избора на респондентите, доколкото, когато от тях се иска да заявят принадлежността си към определени формулирани от изследователите типове идентичност е възможно това да окаже влияние върху техния избор и да ги насочи към идентичност, която иначе сами не биха заявили.

Структура на идентичността на съвременните български граждани

Принадлежност	Общо на първо, второ и трето място
Национална идентичност (български граждани)	84,7%
Наднационална идентичност (гражданин на ЕС, гражданин на света, представител на региона на Балканите)	65,0%
Локална идентичност	52,5%
Етническа идентичност	13,4%

Структура на идентичността на според етническата принадлежност

Принадлежност - общо на първо, второ и трето място	Българи	Турци	Роми	Общо български граждани
Национална идентичност (български гражданин)	91,3%	74,4%	86,9%	84,7%
Гражданин на ЕС	32,0%	31,4%	37,7%	30,8%
Гражданин на света	20,9%	24,8%	19,6%	20,6%
Свързан с региона на Балканите	16,0%	4,1%	13,1%	13,6%
Локална идентичност	54,0%	58,7%	31,1%	52,5%
Етническа идентичност	9,6%	30,0%	42,6%	13,4%

Структура на идентичността по възраст

Принадлежност - общо на първо, второ и трето място	18-30 г.	31-50 г.	51-65 г.	Над 65 г.	Общо български граждани
Национална идентичност (български гражданин)	84,3%	86,6%	91,2%	92,0%	84,7%
Гражданин на ЕС	39,8%	33,4%	27,2%	30,7%	30,8%
Гражданин на света	29,2%	25,9%	18,4%	9,5%	20,6%
Свързан с региона на Балканите	10,6%	16,1%	16,0%	13,1%	13,6%
Локална идентичност	40,3%	47,9%	62,6%	60,8%	52,5%
Етническа идентичност	15,7%	13,1%	15,6%	13,6%	13,4%

Съвсем схематично бих искала да представя еволюцията в структурата на идентичността на българските граждани през годините на база резултати от проведени други подобни национално представителни изследвания.

Еволюция в структурата на идентичността на българските граждани 2009 г. - 2021 г.

2009 г.	2018 г.	2021 г.
Локална идентичност	Национална идентичност	Национална идентичност
Национална идентичност	Наднационална идентичност	Наднационална идентичност
Наднационална идентичност	Локална идентичност	Локална идентичност
Няма данни за мястото на	Етническа идентичност	Етническа идентичност

Ще се спрем по подробно на двата основни типа идентичност, които са предмет на нашето изследване – националната и европейската.

Националната идентичност

Своеобразна представа за основните индикатори за национална идентичност дават отговорите на въпроса „**Какво формира у вас чувство за принадлежност към българската нация?**“.

Какво формира у вас чувство за принадлежност към българската нация

Какво формира у вас чувство за принадлежност към българската нация	Дял на отговорилите в %
Българският език	67,5%
Националните културни традиции и обичаи	65,2%
Историческото минало и колективната памет	59,2%
Православната религия	29,7%
Държавните символи (знаме, герб, химн)	27,9%
Държавните институции и правов ред	8,4%
Не отговорил	3,3%
Нямам чувство за принадлежност към българската нация	1,4%
Друго – родно място (тук съм роден); българското име	0,9%
Имам чувство за принадлежност към друга нация	0,4% ²

Представените в таблицата данни очертават една структура от индикатори за национална идентичност, в която водещо място заемат: *българският език, националните културни традиции и обичаи, историческото минало и колективната памет*, посочени с най-голям консенсус от респондентите като формиращи чувство за национална принадлежност. Тези индикатори всъщност илюстрират връзката на националната идентичност с основни атрибути на националната държава като официален език, история и историческо минало, национални традиции и култура. В подкрепа на това е и фактът, че *държавните символи (знаме, герб, химн)* заемат едно също важно място сред индикаторите за национална принадлежност и се идентифицират от малко повече от една четвърт от изследваните лица като формиращи чувство за национална принадлежност. Приблизително една трета са респондентите, за които *православната религия* като част от националната културна специфика е също индикатор за национална идентичност. Но все пак по-ниската степен на значимост, която ѝ се приписва в сравнение с първата група индикатори, най-вероятно се дължи на факта, че тя се възприема от част от изследваните лица по-скоро като индикатор за етническа, отколкото за национална принадлежност. Обстоятелството, че *държавните институции и правовият ред* заемат

² Тук сборът от процентите надхвърля 100, тъй като респондентите са посочвали по повече от един отговор.

последното място в структурата от индикатори за национална идентичност на изследваните лица, свидетелства за променящата се на настоящия етап роля на държавността като конституираща идентичност. Променят се нейните идентификационни координати, което е следствие на **налагашата се промяна в разбирането, представата за националната общност – от ценност, дефинирана като като територия, държавни граници, институции и правов ред към ценност, дефинирана преди всичко като културна специфичност и самобитност.** Поради тази причина можем да кажем, че националната идентичност, разбрана като идентификация с определена национална държава в смисъл на държавни граници, институции и правов ред, започва да губи позиции при идентификацията на българските граждани, но се запазва значението на националната идентичност, разбрана като култура, история, памет, език, т.е. като изпълнена повече с културно, отколкото с институционално съдържание и като символизирана от националните флаг, герб и химн. Но като цяло, обстоятелството, че българските граждани, които заявяват, че нямат чувство за принадлежност към българската нация, както и тези, които заявяват, че имат чувство за принадлежност към друга нация, са под нивото на статистическата грешка, показва, че националната идентичност продължава да е значима за тяхното самоопределение на този етап от развитието на нашето общество. Но разрастващите се процеси на глобализация и същевременно на интеграция на страната ни в европейските структури, водещи до повишаване на пропускливостта на границите и дори на отпадането им, предопределят свиването на институционалното съдържание на националната идентичност и минимизиране значението на индикатори като държавните институции и правов ред за формирането на съзнание за национална идентичност. От институционалните индикатори се запазва само значението на държавните символи (знаме, герб, флаг), но по-скоро като белег, емблема на националната специфика. От друга страна, глобализационните процеси изтласкват на преден план въпросите за културните специфики и своеобразие на различните национални общности, което обуславя постепенното изпълване на националната идентичност с повече културно съдържание и все по-честото ѝ дефиниране днес чрез индикатори като култура, история, памет, език, традиции и т.н.

Една друга възможност за извеждане на индикатори на националната идентичност и същевременно за проверка и потвърждение на вече изведените представляват отговорите на въпроса: **„Вие лично с какво се гордеете като гражданин на Република България?“**, доколкото поводите за гордост реално очертават различни аспекти на представата на респондентите за най-ценните достижения на нацията, или с други думи на най-ценното за националната идентификация.

С какво се гордеете като гражданин на Република България

С какво се гордеете като гражданин на Република България	Дял на отговорилите в %
С българската национална история	60,1%
С българските национални традиции и обичаи	44,7%
С българската национална култура и изкуство	44,4%
С това, че мога да пътувам и да работя по света като гражданин на държава – член на ЕС	17,4%
С българския национален спорт	16,7%
С българската национална наука	16,7%
С традициите и обичаите на моята етническа общност	7,8%
С нищо не се гордея	5,7%
С историческото минало на моята етническа общност	3,9%
Не отговорили	3,5%

Както се вижда и в този случай се потвърждава водещото значение, което се придава на индикаторите *национална история, култура, традиции* като ядрото от индикатори, което формира спецификата на българската нация и създава поводи за гордост. Прави впечатление обаче появата на един нов индикатор, не споменаван досега – **„това, че мога да пътувам и работя по света като гражданин на държава - член на ЕС“**, който отразява и акцентира върху активно протичащите на съвременния етап процеси на евроинтеграция и реално представлява израз на започналите процеси на формиране на наднационална европейска идентичност. По този начин се реализира един интересен феномен – започващата да се формира европейска идентичност се превръща в повод за национална гордост, т.е. *съзнанието за формиращата се европейска идентичност се превръща в един от индикаторите на националната идентичност*. От друга страна, оказва се, че *българският национален спорт и българската национална наука* не са сред най-честите поводи за гордост на изследваните лица, т.е. те са индикатори с ниска степен на значимост за формирането на национална идентичност. С още по-ниска степен на значимост за формирането на национална идентичност се оказват етническите специфики – *традициите, обичаите и миналото на етническите общности*, което е напълно в съответствие с установеното последно място (като значимост и като дял) на етническата идентичност в структурата на идентичността на съвременните български граждани.

Един друг, може би най-подходящо за него е определението когнитивно-емоционален аспект на разбирането за национална идентичност изразява **силата на чувството за национална принадлежност**.

Сила на чувството за принадлежност към България

Колко силно е чувството ви за принадлежност към България?	2021 г.
---	---------

Много силно	42,9%
Силно	41,9%
Слабо	4,9%
Много слабо	1,3%
Не зная/Не мога да преценя	9%

Както се вижда от таблицата сумарно 84,8% от интервюираните п заявяват силно чувство за принадлежност към България (сумата от отговори „много силно“ и „силно“).

Това напълно съответства на установената водеща роля на националната идентичност в структурата на идентичността на българските граждани.

Сред индикаторите за национална идентичност може да бъде изведена и **представата за родина**.

Смятате ли България за своя родина

Смятате ли България за своя родина?	2021 г.
Да, защото тук съм роден	60,3%
Да, защото тук се чувствам „у дома“	30,6%
Да, защото тук живея	7,4%
Да, защото тук е моят род, семейство	0,5%
Не чувствам България като своя родина	0,7%
Смятам друга страна за своя родина	0%
Не зная/Не мога да преценя	0,6%

Показателно за силната идентификация с България е изключително ниският дял на заявилите, че не чувстват България като своя родина (0,7%), което реално е под статистическата грешка и не е типизирано и пълната липса на хора, възприемащи друга страна като своя родина. Показателно също така е и това, че родината за изследваните лица това е „родното място“ - мястото, където са родени, мястото, където живеят и където се чувстват „у дома“. Родината също така е за тях мястото, където живеят техните семейства и близки хора. Но за никого от интервюираните родината не е държавна територия и институции.

Един по-различен поглед върху националната идентичност показват отговорите на въпроса: „*Кои според вас са „чуждите“ хора в България?*“. Това е един друг поглед, доколкото той разкрива процеса на национална идентификация чрез диференциацията и разграничението от „другите“, „различните“, „чуждите“.

Кои според вас са „чуждите“ хора в България

Кои, според Вас, са „чуждите хора“ в България?	Дял на отговорилите в %
Които не обичат България	30,7%
Които не работят за просперитета на обществото ни	27,5%
Които не са граждани на Република България	24,0%
Бежанците	18,5%
Свързаните с корупция	17,7%
Криминално проявените	12,1%

Имигрантите	11,3%
Които не принадлежат към българската нация	10,5%
Етническите малцинства	6,3%
Всички малцинства	3,3%
Религиозните малцинства	1,8%
Никой не е „чужд“	10,3%
Не зная/Не мога да преценя	7,9%

Изнесените в таблицата данни са изцяло в унисон с установеното разбиране за България преди всичко като родина, роден край и общност от близки и свързани помежду си хора, а не толкова като държава с територия, граници и институции. Именно поради това идентифицирането на „чуждите“ на българската национална идентичност е на първо място по линия на тези, *„които не обичат България“* и *„които не работят за просперитета на обществото ни“* и едва след това по линия на такива формални признаци като *„които не са граждани на Република България“* или *„които не принадлежат към българската нация“*. Като продължение на тази линия е и извеждането на сравнително предни места в класацията на „чуждите“ на българската национална идентичност на *„свързаните с корупция“* и *„криминално проявените“*. Прави впечатление обаче, че наред с тази тенденция на позитивно отграничаване от тези, които не работят за просперитета на обществото, не обичат страната си и са свързани с престъпност и корупция, едно доста предно място в класацията на „чуждите“ заемат *бежанците*, определени от приблизително една пета от изследваните лица като „чужди“ на България и *имигрантите*, макар и отнесени с два пъти по-нисък дял (една десета от изследваните лица) в графата „чужди“. Тези резултати отразяват доминиращите през последните години у нас в по-голямата си част негативни нагласи към бежанците и мигрантите. Оказва се обаче, че и нагласите към малцинствата не са изцяло позитивни, доколкото ако сумираме отговорите *„етническите малцинства“*, *„всички малцинства“* и *„религиозните малцинства“*, се оказва, че отново над една десета (11,4%) от българските граждани ги възприемат като чужди на българската национална идентичност. Въпреки това, трябва да се отбележи, че нагласите към малцинствата все пак са най-позитивни в сравнение с нагласите към всички останали определени като „чужди“, като най-позитивни са нагласите към религиозните малцинства, посочени от респондентите като „чужди“ с дял, който е под статистическата грешка. И ако към всичко това добавим и факта, че само 10% от изследваните лица застават на позицията *„никой не е чужд“*, то може да се каже че негативната диференциация от „другите“ и „различните“ в българското общество на съвременния етап се засилва като начин за идентификация и утвърждаване на собствената национална идентичност.

Европейската идентичност

Ще започнем с това как българските граждани виждат *мястото на страната ни на световната геополитическа карта и в каква степен гледат на нея като на обвързана с Европа, ЕС и останалия свят.*

Резултатите от проведеното изследване показват, че най-голям дял – почти половината (47,8%) от българските граждани възприемат България преди всичко като страна член на ЕС. Значително по-нисък е дялът на лицата, за които това е Балканска страна на кръстопът между Изтока и Запада – 29,8%. Още по-ниски са дяловете на хората, които гледат на България като на страна, ориентирана към сътрудничество с Руската федерация (7,3%). И съвсем минимални са дяловете на тези, които я възприемат като страна, ориентирана към активно сътрудничество със САЩ (2%), като реално те са всъщност статистически незначими. С други думи, макар и европейската идентичност да остава на втори план за българските граждани и националната да е водещата, факт е, че във външно политически план те виждат мястото на България на световната геополитическа карта преди всичко като страна член на ЕС, ориентирана към активно сътрудничество с него. Докато ориентацията към други, може да се каже полярни държавно-политически структури (Русия и САЩ), показва ниска подкрепа, като в случая на САЩ тя е дори статистически незначима.

Как виждате мястото на България на световната геополитическа карта

Как виждате мястото на България на световната геополитическа карта?	Дял на отговорилите в %
Държава член на ЕС	47,8%
Балканска страна на кръстопът между Запада и Изтока	29,8%
Страна, ориентирана към активно сътрудничество с Руската федерация	7,3%
Страна, ориентирана към активно сътрудничество със САЩ	2,0%
Друго	1,8%
Не зная/Не мога да преценя	11,3%

След този категоричен като цяло превес на хората, които виждат мястото на България на световната геополитическа карта като държава член на ЕС, интерес представлява как българските граждани определят *най-важните фактори, свързващи страната ни с Европа.*

Фактори, свързващи България с Европа

Фактори, свързващи България с Европа	Дял на посочилите в %
Географско положение	62,2%
Историческо минало	33,2%
Културно наследство	27,5%
Общо икономическо развитие	23,3%
Обща политика и законодателство	22,1%
Общи ценности	20,8%

Нищо не ни свързва с Европа	2,2%
Не знае/Не отговорил	7,1% ³

Прави впечатление, че най-голям дял, близо две трети от всички интервюирани лица (62,2%) гледат на *географското положение* като на основен фактор, свързващ България с Европа. На пръв поглед това е фактор, който има чисто териториално-пространствено измерение и не носи в себе си никакъв нито емоционален, нито когнитивен заряд на близост. Зад това обаче има още нещо, което изисква по-задълбочено вглеждане и преминаване отвъд границите на първата преценка. Териториалността е една от най-важните предпоставки за съществуването на националните държави и от там за националната идентификация. Модерната епоха разглежда териториалните граници като унаследени и предопределени. Именно поради това през този период се водят и едни от най-опустошителните войни за територии в човешката епоха. В епохата след модерността обаче става очевидно, че границите не са естествено предопределени и неproblemатични. А нацията и националната идентичност започват да се разглеждат като релативен геополитически и социален конструкт, който подлежи на интерпретации. За сходни процеси става дума и тук. Очевидно формирането на представата за европейска идентичност протича по модела на националната идентичност и точно заради това характеристиката „географско положение“, т.е. територия, заема най-големия дял в представите на българските граждани. В този случай тази характеристика изпълнява конструиращи идентичността функции.

Що се отнася до останалите, посочени от българските граждани фактори, които изразяват връзката на България с Европа, те могат да бъдат разделени на две групи. Първата група включва факторите „*историческо минало*“ и „*културно наследство*“, които събират по-голям дял от отговорите и които могат да бъдат определени като фактори, изразяващи връзката на България с Европа като тип цивилизация, обединение на държави, които споделят общо минало и културно наследство. Втората група включва факторите „*общо икономическо развитие*“, „*обща политика и законодателство*“ и „*общи ценности*“, които по-скоро могат да бъдат определени като фактори, изразяващи връзката на България с ЕС като политико-икономически съюз от европейски държави. Подобно разграничение и фактът, че първата група фактори са посочени от по-голям дял респонденти са показателни за спецификата на идентификацията на българските граждани с Европа, която е идентификация в по-голяма степен с Европа като континент и цивилизация, отколкото с ЕС като политическа и икономическа организация на европейските страни. Този извод беше многократно потвърден и по време на проведените в рамките на проекта фокус групови дискусии, на които

³Сборът от процентите надхвърля 100, тъй като респондентите са посочвали по повече от един отговор.

участниците споделяха мнението си, че ние сме изконна част от Европа, исторически и културно, от векове, много преди създаването на ЕС.

„За мен беше много странно, когато бяхме приети в ЕС, как непрекъснато от медиите ни заливаше информация, че вече сме в Европа. Ама ние сме си в Европа отколе...“ (жена, 36 г., средно образование).

„Географски аз съм се родил в Европа, а икономическият показател, който много българи, съзнателно или несъзнателно определят като водещ дали сме европейци или не и дали можем да постигнем този стандарт, е нещо съвсем различно.“ (мъж, 42 г., висше образование).

„Аз се чувствам европейски гражданин даже още преди България да влезе в Европейския съюз ... Имаме всякакви различия с тези държави - исторически, икономически и т.н., обаче аз не се чувствам по-малко европейец.“ (жена, 32 г., висше образование).

Така че, ако трябва да обобщим, своята европейска идентичност, на база изведените най-важни фактори, които свързват България с Европа, българските граждани обосновават, от една страна, с общото географско положение, културно наследство и историческо минало, които определят културно-цивилизационния и териториален аспект на европейската идентичност и от друга страна, със споделянето на общи с европейските народи ценности, политика, законодателство и икономическо развитие, които изразяват политико-икономическия аспект на европейската идентичност.

Във връзка със споменатата разлика, която българските граждани правят между Европа като континент и тип цивилизация и ЕС като политико-икономическа организация на европейските държави, нека да видим какви са представите, които българските граждани споделят поотделно за Европа и за Европейския съюз.

Представи за Европа

Представи за Европа	Дял на посочилите в %
Географско място (континент)	39,3%
Висок жизнен стандарт	26,0%
Културно наследство	23,9%
Цивилизация	21,9%
Икономически съюз	20,4%
История	18,5%
Място, където искам да живея	16,0%
Етническо, културно и религиозно многообразие	14,4%
Политически съюз	13,4%
Убежище за мигранти и бежанци	7,5%

Християнска религия	6,9%
Място, където не искам да живея	6,2%
Не знае/Не отговорил ⁴	5,7%

Както се вижда от таблицата, още веднъж се потвърждава представата за Европа като преди всичко „географско място“, „културно наследство“, „цивилизация“. Докато характеристики от типа на „икономически съюз“, „политически съюз“ събират по-малки дялове, най-вероятно защото, както вече отбелязах, те се асоциират с Европейския съюз, а не толкова с Европа. Но дори и по-слабо представени, все пак е факт, че те присъстват в представата за Европа.

В представата за Европа се включват и характеристики като „етническо, културно и религиозно многообразие“, „християнска религия“, „убежище за бежанци и мигранти“ (което обаче се използва в предимно негативен смисъл), които също препращат към цивилизационните и етнокултурни специфики на Европа в представите на изследваните лица и както и в случая с националната идентичност са начин за идентификация посредством препратки към „другостта“ и етнокултурното многообразие.

Показателно е обаче, че за една четвърт от българските граждани (26,0%) Европа е символ на „висок жизнен стандарт“ и още по-показателното е това, че това е характеристика, която се нарежда на второ място като дял на посочванията сред характеристиките, с които българските граждани изразяват своята представа за Европа. Всъщност тук има намек и препратка към една характеристика на ЕС, за която ще стане дума след малко при извеждането на основните характеристики на ЕС – имам предвид утилитарната страна, ползата от членството в ЕС, което се възприема от българските граждани като една от най-важните характеристики на ЕС. А в случая става дума за високия жизнен стандарт на европейските държави, който страната ни, ставайки част от европейската общност, се стреми да достигне и което българските граждани силно желаят. Но присъствието на определението „висок жизнен стандарт“ в представите на българските граждани за Европа, при това на второ място като дял на споделящите го, показва, че макар те, заявявайки своята европейска идентичност, да акцентират повече върху идентификацията си с Европа като тип цивилизационна и културна общност, отколкото върху идентификацията с ЕС като политико-икономически съюз, това по-скоро е с цел да се обоснове изконното „право“ на българските граждани на европейска идентичност, поради териториалната и културна близост и общото историческо развитие, а не толкова защото двете интерпретации на европейската идентичност – принадлежността към

⁴ И в този случай сборът от процентите надхвърля 100, тъй като респондентите са посочвали по повече от един отговор.

Европа като континент и цивилизация и принадлежността към Европа като Европейски съюз се противопоставят.

В следващата таблица са представени основните характеристики, с които българските граждани описват **представата си за Европейския съюз**.

Представи за ЕС

Представи за Европейския съюз	Дял на посочилите в %
Свобода на придвижване	50,2%
Общи граждански права	34,0%
Общи демократични ценности	28,3%
Достъп до европейско образование	22,0%
Достъп до европейско финансиране	15,8%
Защита от дискриминация	11,3%
Общо законодателство	10,7%
Обща политика	8,9%
Общо културно наследство	7,2%
Общи европейски институции	7,2%
Общи символи – флаг, химн	3,1%
Не знае/Не отговорил ⁵	10,9%

Безспорно е, че представата за Европейския съюз се различава от представата за Европа. Но между тях съществуват и общи, да ги наречем образно, „места на смисъл“. Ще започнем с това, че в представата за ЕС отново присъстват характеристиките „обща политика“, „общо законодателство“, „общи демократични ценности“, които вече установихме като присъстващи в представата за факторите, които свързват България с Европа и изразяват *политико-икономическия аспект на европейската идентичност* на българските граждани. Тук присъства и характеристиката „общо културно наследство“, макар и с един от най-ниските дялове, която фигурира както сред факторите, изразяващи връзката на България с Европа, така и сред характеристиките, разкриващи представата на българските граждани за Европа и препраща към *културно-цивилизационния аспект на европейската идентичност*. Същевременно обаче трябва да отбележим, че се появяват и редица нови характеристики на ЕС като: „свобода на придвижване“, „общи граждански права“, „достъп до европейско образование“, „достъп до европейско финансиране“, които при това събират най-големите дялове от отговорите на интервюираните лица и които като че ли маркират именно тази

⁵ И в този случай сборът от процентите надхвърля 100, тъй като респондентите са посочвали по повече от един отговор.

утилитарна страна на членството на България в ЕС, за която вече стана дума, т.е. практическите ползи, които българските граждани реално усещат от членството на България в ЕС. За сметка на осъзнаването на ползите от членството на България в ЕС, такива характеристики на ЕС като „обща европейски институции“, „обща символи (флаг, химн)“, които маркират институционалната същност на ЕС като политико-икономически съюз в много по-малка степен се осъзнават от българските граждани. **Това означава, че започналите процеси на формиране на европейска идентичност у българските граждани се основават на първо място на осъзнаване на практическата страна и ползата от членството в ЕС като възможност за свободно придвижване, достъп до европейско образование, до европейско финансиране, все неща, които пряко касаят голяма част от хората, особено по-младите и тези, които активно пътуват или работят в други европейски страни и от които те максимално се възползват.**

Затова не е никак случаен установеният вече от нас факт, че на въпроса „*Вие лично с какво се гордеете като гражданин на Република България?*“, наред с такива поводи за гордост като българската национална история, българската национална култура и изкуство, българските национални традиции и обичаи, българския национален спорт и т.н., близо една шеста от българските граждани (17,4%) посочват „*с това, че мога да пътувам и работя по света като гражданин на държава член на ЕС*“. Тук виждаме как, макар и изхождайки от утилитарното, започващата да се формира европейска идентичност се превръща в повод и за национална гордост, доколкото страната ни е член на европейската общност и как **връзката с Европа присъства като измерение и на съвременната национална идентичност.**

Така утилитарното, ползата от дадена принадлежност (в случая европейската) може да се превърне в най-сигурния мотив и път за укрепване на тази новосформираща се идентичност и превръщането ѝ в интериоризирана и осъзната идентификация, в неотменна част от съвременната идентичност на българските граждани именно като хибридна идентичност, съчетаваща елементи на националното, европейското и глобалното.

Впрочем, тези утилитарни нагласи и мотиви на българските граждани като част от процеса на формиране на европейска идентичност съвсем не са прецедент или българска специфика. Още през 1986 г. проучване на Newstone за отношението към Европейския съюз в част от тогавашните страни членки показва, че подкрепата на ЕС се свързва с очаквани утилитарни ползи. Годици по-късно през 2002 г. този извод се потвърждава и от Eriksen, който описва формирането на идентичност и усещане за принадлежност към ЕС като индивидуални или колективни възприятия за полезност.

Същевременно спецификата на българския „път“ за формиране на европейска идентичност, водещ до вплитането на европейската идентичност като измерение на

националната и обуславящ формирането на хибридна идентичност, в която различните компоненти толерантно съществуваат, е реално доказателство в подкрепа на теориите, според които националната и европейската идентичност съществуват като съвместими и допълващи се и в противовес на някои по-ранни теории, според които националната и европейската идентичности са в конфликт.